

6. Житловий фонд у 2012 році: [стат. зб.]. – К.: Держкомстат України, 2011. – 369 с.
7. Житловий фонд у 2014 році: [стат. зб.]. – К.: Держкомстат України, 2015. – 386 с.
8. За матеріалами асоціації міст України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.auc.org.ua/news/chi-vidbuyayutsya-reformi-v-zhitlovo-komunalnii-galuzi-chi-varto-chehati-pokrashchennya-zhittya>.

УДК 330.341:504.06:502.33

Яциковський Б.І.

*заступник голови Державної комісії України
по запасах корисних копалин з економічного розвитку
та міжнародної діяльності*

Голубка С.М.

*доктор економічних наук,
професор кафедри фінансів і кредиту
Університету банківської справи*

НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК: ДИСКУРС ВЗАЄМОЗАЛЕЖНОСТІ І СУПЕРЕЧНОСТІ

У статті розкрито сутність та основні складові навколишнього середовища з погляду еволюції його формування і трансформації в ноосферний тип. Виявлено, що використання природного ресурсу з формуванням соціосфери призвело до виникнення інших типів сфер – техно-, ноо-, інфо-, які в майбутньому можуть трансформуватись у техносціо- і космосфери. Визначено модерни економічного розвитку глобального і національного масштабів у взаємозв'язку з тенденціями природоохоронної діяльності. Охарактеризовано основні зрізи взаємного впливу ресурсу навколишнього середовища і процесів економічного розвитку – формування економіки природокористування та охорони навколишнього середовища, інституціоналізація принципів сталого розвитку, детермінації потенціалом природних ресурсів структури економіки, динаміки економічного розвитку, зміни географічного простору, здійснення екологічних інновацій, формування соціогуманітарного простору. Обґрунтовано пріоритети економічного розвитку України з формуванням цілісного ноосферного простору, що забезпечує синергізм найбільш конкурентних складових ресурсного потенціалу – природних і людських ресурсів.

Ключові слова: навколишнє середовище, природні ресурси, економічний розвиток, ноосфера, техносціосфера, сталий розвиток.

Яциковський Б.И., Голубка С.М. ОКРУЖАЮЩАЯ СРЕДА И ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ: ДИСКУРС ВЗАИМОЗАВИСИМОСТИ И ПРОТИВОРЕЧИЯ

В статье раскрыты сущность и основные элементы окружающей среды с точки зрения эволюции ее формирования и трансформации в ноосферный тип. Выявлено, что использование природного ресурса с формированием социосферы привело к появлению других типов сфер – техно-, ноо-, инфо-, которые в будущем могут трансформироваться в техносцио- и космосферы. Определены модерни экономического развития глобального и национального масштабов во взаимосвязи с тенденциями природоохранительной деятельности. Охарактеризованы основные срезы взаимного влияния ресурса окружающей среды и процессов экономического развития – формирование экономики природопользования и охраны окружающей среды, институционализация принципов устойчивого развития, детерминации потенциалом природных ресурсов структуры экономики, динамики экономического развития, изменения географического пространства, осуществление экологических инноваций, формирование социогуманитарного пространства. Обоснованы приоритеты экономического развития Украины с формированием целостного ноосферного пространства, обеспечивающего синергизм наиболее конкурентных составляющих ресурсного потенциала – природных и человеческих ресурсов.

Ключевые слова: окружающая среда, природные ресурсы, экономическое развитие, ноосфера, техносциосфера, устойчивое развитие.

Yatsykovskyy B.I., Holubka S.M. ENVIRONMENT AND ECONOMIC DEVELOPMENT: DISCOURSE INTERDEPENDENCIES AND CONTRADICTIONS

The essence and the main elements of the environment in terms of evolution of its creation and transformation into the noosphere type were disclosed. Discovered that using of natural resources with the formation of sociosphere led to the emergence other sphere types – techno-, noo-, info-, which in the future could transform into tehno-social- and kosmosphere. The moderns of economic development in global and national scales in correlation with trends environmental activities were defined. The main sections of the mutual influence of environment resources and economic development were described – forming of environmental economics and environmental protection, institutionalization of principles of sustainable development, determination of natural resources potential of the economic structure, dynamics of economic development, changes in the geographical space, implementation of environmental innovations, forming socio-humanitarian space. Ukraine's priorities in economic developing with the formation of noosphere holistic space ensuring the most competitive synergism of resource potential components (natural and human resources) were justified.

Keywords: environmental, natural resources, economic development, noosphere, tehno-social sphere, sustainable development.

Постановка проблеми. Взаємодія людини з природою у процесі господарювання все більше набуває актуальності. Дослідники по-різному окреслюють проблемність використання природного потенціалу, часто вказуючи на загрозу вичерпності стратегічно важливих

ресурсів. Показово, що світова економічна система продовжує базуватися на використанні природних ресурсів, а країни, які ними володіють, детермінують глобальну ситуацію, хоча це і ставить їхні економіки в значну залежність від попиту на часто вичерпні ресурси. Розви-

ваючи дискурс взаємозалежності ресурсів, стану навколишнього середовища та економічного розвитку, варто пам'ятати, що нині людство вступило в еру суспільства знань та активних процесів технологізації та інтелектуалізації. Вони по-новому розкривають можливості організації процесів економічного розвитку, використовуючи і мобілізуючи новітні ресурси-замінники природних компонент, імітатори природних явищ і процесів. У зв'язку з цим наука повинна активно вивчати особливості відновлення і покращення навколишнього середовища людського існування в умовах формування інформаційного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика дослідження базована на теоретичних напрацюваннях міждисциплінарного характеру – економічної науки, зокрема досліджень процесів економічного, сталого розвитку; інформаційного суспільства (з'ясування значимості природного ресурсу в нових способах організації людського існування); соціальної, геофілософії; вреспті – екології та енвіронментології. Науковий напрям вивчення проблемності використання ресурсу навколишнього середовища в економічних процесах в Україні формують такі видатні науковці, як А. Авдющенко, В. Загорський, Л. Квятковська, С. Полковниченко, В. Симоненко, С. Сонько, Т. Туниця, М. Хвезик, М. Шарко та ін.

Постановка завдання. Мета публікації – визначити новітнє розуміння значення навколишнього середовища для людського розвитку в фокусі економічних процесів.

Завдання статті:

- розкрити сутність навколишнього середовища з погляду еволюції його формування і трансформації в ноосферний тип;
- визначити модерни економічного розвитку глобального і національного масштабів;
- охарактеризувати основні зрізи взаємного впливу ресурсу навколишнього середовища і процесів економічного розвитку;
- обґрунтувати модель економічного розвитку України, базовану на ноосферному ресурсі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вся історія людини – це безперервне зростання масштабів споживання природних ресурсів, насамперед енергії; в другій половині ХХ ст. кожні 10 років подвоювалися видобування і споживання мінеральних ресурсів, кожні 12 років – енергетичні потужності, кожні 15 років – обсяги промислової продукції, кількість техніки збільшувалася удвічі швидше ніж зростання чисельності населення; на початку ХХІ ст. економічний розвиток продовжує базуватися на подальшому зростанні масштабів екстенсивного використання природних ресурсів [3]. Одночасно стрімко підвищується значимість інших ресурсів – людських, що посилюють свою значимість при відповідних просторово-часових умовах. Людські знання та інтелект стають основним чинником економічного зростання для багатьох держав світу, які обмежені в природних ресурсах. Однак це не означає, що такі держави припиняють дбати про стан навколишнього середовища, впливаючи на якість його природних, техногенних і соціальних параметрів.

Навколишнє середовище традиційно розглядають у поєднанні природної, антропогенної і соціальної компонент. *Сучасна сутність навколишнього середовища* повинна виходити за рамки включення природних систем, явищ і ресурсів та охоплювати ті техногенні ділянки, які виникають унаслідок активного впливу людської діяльності, у першу чергу розумової.

Нинішнє суспільство розвивається у середовищі, що сформоване не лише природним ресурсом, але й результатами його техногенізації. Таким чином, формується так звана *ноосфера*, вчення щодо якої розвивав В. Вернадський. В умовах ноосфери людський розум і діяльність наукової думки перетворюються на визначальний чинник розвитку, могутню силу, яку можна порівняти за своїм впливом на природу з геологічними процесами [6, с. 130; 11]. Таким чином, згідно із ноосферним вченням, людина стала могутнім геологічним фактором, що в ХХ столітті почала розуміти себе ще як могутню екологічну силу; вона внесла в біосферу розум та працю і тим самим суттєво впливала на протязі століть і продовжує впливати на всі обмінні процеси в природі [5, с. 140-141].

На рисунку 1 відображено ймовірну трансформацію середовища розвитку людини – її навколишнього середовища, яке так чи інакше розпочалося з використання ресурсу природи. Футурологи по-різному оцінюють перспективи людства з позиції вагомості природного чинника. Повсюдна технологізація фактично усуває значимість ресурсу природи, а навколишнє середовище людини все більше трансформується спочатку в віртуальне, а надалі – в симбіоз можливостей людського організму і технологій (так звана сингулярність Р. Курцвейля як зрощення біології і техніки навколо та всередині людини [9]). Якщо дійсно технологія штучного інтелекту буде винайдена, а процеси роботизації захоплять більшість живих організмів, що цілком ймовірно, можна говорити про те, що навколишнє середовище людини набуде техносоціальних ознак. Тобто навколишнє середовище розвитку людини в найближчому майбутньому можна визначити як *техносоціосферу*, де комунікації людини і техніки будуть дуже тісними, а природний чинник збереже свою актуальність щодо можливостей розвитку людського організму, хоча його прогресивна рушійність буде менш актуальною.

Рис. 1. Трансформація середовища розвитку людини*

* Авторська розробка

Новітнє розуміння середовища розвитку людини надалі може розширюватись до позапланетарного масштабу – у ході реального освоєння ресурсу Космосу. Уже нині розпочалися процеси колонізації Космосу, які хоча і не проявляються у створенні людських поселень, однак є реальними у використанні ресурсів Сонячної, космічної енергії. Наразі освоєння людиною ресурсу Космосу залишається сумнівним, призводячи до нагромадження космічного сміття з техногенних компонентів.

Таким чином, навколишнє середовище людини визначається природною, антропогенною і соціальною компонентами. Їх дисбаланс у ході використання природних ресурсів в процесах техногенізації, економічного розвитку загострює дискурс співставлення інтересів природного та економічного характеру.

Економічний розвиток, уперше концептуально обґрунтований Й. Шумпетером, передбачає появу чогось нового, невідомого раніше, або, інакше кажучи, інновації (інноваційна сутність економічного розвитку); концепція економічного розвитку включає п'ять випадків: 1) створення нового товару, з яким споживачі ще не знайомі, або нової якості товару; 2) створення нового методу виробництва, ще не випробуваного у даній сфері, який абсолютно не обов'язково заснований на новому науковому відкритті і може полягати в новій формі комерційного обігу товару; 3) відкриття нового ринку, тобто ринку, на якому дана сфера в даній країні ще не була представлена, незалежно від того, чи існував цей ринок раніше; 4) відкриття нового джерела чинників виробництва, незалежно від того, чи існувало це джерело раніше або його довелось створити наново; 5) створення нової організації сфери, наприклад досягнення монополії або ліквідація монопольної позиції [12; 4, с. 170].

Сучасний економічний розвиток відзначається інноваційно проривним характером, з домінуванням технологізації різних сфер господарювання і суспільного життя. Найбільш показово економічний розвиток проявляється через зміну етапу розвитку людства. Оскільки нинішній період ознаменований трансформацією постіндустріальної економіки в інформаційну (деякі вчені навіть говорять про розвиток нооекономіки з наближенням до технологіко-сингулярних цілей і економіки штучного інтелекту [10, с. 5]), то процеси економічного розвитку теж мають чітко виражені ознаки, хоча й з дискусійною наслідковістю. Така дискусійна наслідковість найбільше виникає за екологічним напрямом. Тому вже нині світова спільнота встановлює межі зростання

з контролем антропогенного навантаження на природне середовище.

Провідні держави світу, що мають сприятливі економічні передумови, проводять активні міжнародні компанії відновлення довкілля. Україна, в силу складної економічної ситуації, поки не може собі дозволити значних витрат на екологічні цілі. Проте поточний рівень цих витрат є дуже низьким. Ще до подій Революції Гідності питома вага капітальних вкладень на охорону навколишнього природного середовища та раціональне природокористування у складі виробленого ВВП України становила близько 0,5%, коли, для порівняння, в розвинених країнах світу цей показник досягає в середньому від 1% до 3,6% від загального обсягу ВВП (Болгарія – 1,5%, Австрія – 3,6%, Франція – 0,8%) [7, с. 27].

На рисунку 2 відобразимо тенденції щодо обсягів фінансування природоохоронної діяльності у зіставленні до ВВП. Бачимо, що формування ВВП має дуже тісний зв'язок з капітальними інвестиціями на охорону та раціональне використання природних ресурсів (0,92), відповідними поточними витратами (0,93), капітальними інвестиціями та поточними витратами на охорону навколишнього природного середовища (0,96). При цьому чітко проявляється важливо тенденція – скорочується значимість у процесах фінансування природоохоронної діяльності бюджетних витрат держави. За таких умов важливо розвивати конкурентний ринок екологічних інновацій, а впливи держави посилювати у напрямі об'єктивного контролю дотримання регламентованих стандартів підприємницької діяльності з формуванням сприятливого середовища інвестиційної діяльності. На фоні реалізації адміністративно-територіальної реформи в Україні теж актуальним видається формування специфічного державо-регуляторного інструментарію у сфері природоохоронного контролю, розвитку соціальної інфраструктури, включаючи об'єкти природного ландшафту, залучення екологічних інвестицій та інновацій.

Факторні детермінації процесів економічного розвитку та ресурсу, стану навколишнього середовища можна розглядати в різних ракурсах. З позиції процесів економічного розвитку зміна навколишнього середовища може бути і як причина, і як наслідок. Динаміка, просторово-часова пролонгованість економічного розвитку може значно залежати від стану навколишнього середовища та механізмів природоохоронного регулювання. Зрозуміло, що це взаємообумовлені процеси. Їхній взаємний вплив з виявленням можливих суперечностей варто вивчати у таких ракурсах:

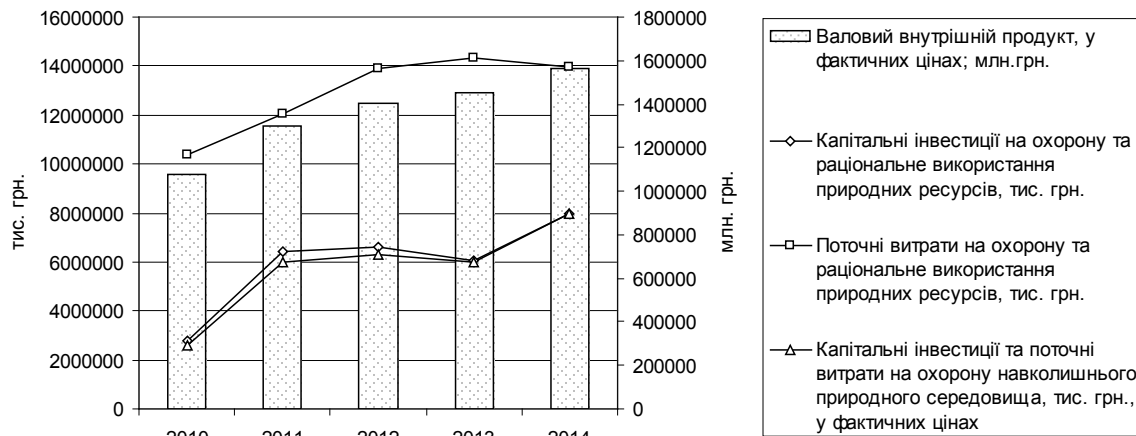

Рис. 2. Природоохоронні фінансування у зіставленні до обсягів ВВП України, 2010–2014 роки*

* Складено на основі джерела: [2]

1) формування економіки природокористування та охорони навколишнього середовища. Значимість природного ресурсу, ресурсів навколишнього середовища загалом для розвитку суспільства, формування його якості життя, вимагає регуляторного впливу на використання – через права власності, оподаткування (екологічний податок, рентна плата, збори), штрафні санкції за порушення екологічного законодавства, встановлення міжнародних стандартів [1, с. 88];

2) інституціоналізація принципів сталого розвитку з регламентуванням меж зростання. Актуалізація глобальних екологічних проблем, продовольчої безпеки змусили людство окреслити цивілізаційні пріоритети сталого розвитку, базованого на соціо-еколого-економічній збалансованості, забезпеченні економічної, техногенної, екологічної безпеки;

3) детермінації потенціалом і фактичним включенням природних ресурсів структури економіки країни та регіонів. Як правило, території, що володіють відповідними ресурсами, виходячи з потенціалу їх використання, характеризуються відповідною структурою економіки. Стан і ресурс навколишнього середовища мають специфічне значення для різних видів економічної діяльності. Окрім промислових секторів, високу значимість виявлено для туризму і рекреації. Аграрний сектор теж дуже сильно залежний від ресурсу навколишнього середовища – як у плані можливостей диференціації сільськогосподарського виробництва, у тому числі з виробництвом екологічно чистих харчових продуктів, так і в плані можливостей сезонного вирощування продуктів рослинництва і тваринництва;

4) детермінації використанням природних ресурсів процесів економічного розвитку. Наявність природних ресурсів і відповідний стан навколишнього середовища далеко не завжди є запорукою економічного розвитку. Часто держави, які володіють значним природно-ресурсним потенціалом, у тому числі Україна, стикаються з ефектом «прокляття ресурсів». Таким чином, достатність природних ресурсів деякою мірою демотивує конкурентне середовище та провокує окремі соціальні групи монополізувати сфери їх використання і збуту;

5) детермінації наявністю природних ресурсів зміни географічного простору завдяки його структуризації, тобто поділу на поселення, сільськогосподарські землі, інфраструктуру [8, с. 212]. Таким чином, проявляється просторовий аспект розміщення виробництва з різним рівнем забруднення. При допустимості впливу виробництва на стан навколишнього середовища має визначатися еколого-економічна ефективність, обґрунтовуватися екологічна прийнятність бізнесу з популяризацією стратегії чистішого виробництва;

– формування конкурентного середовища інноваційної діяльності у сфері природокористування та охорони навколишнього середовища. Актуалізація екологічних проблем мотивує дослідження ресурсозаміщення, покращення стану навколишнього середовища. Енергетика об'єктивно входить до числа найбільш знанємістких видів економічної діяльності з пошуком альтернативних джерел енергії;

– формування соціогуманітарного простору з домінуючим впливом стану навколишнього середовища на якість діяльності людини. Стан навколишнього середовища є важливою умовою формування її трудового потенціалу, зокрема здоров'я. Сприятливі середовищні умови покращують трудові потенційні характеристики населення, збільшуючи можливості їх працевіддачі в економічних процесах;

– розвиток техногенного середовища у співставленні до природних ареалів з відповідним інфра-

структурним забезпеченням. Ефективною формою цьому є розвиток екосоціосистем (або соціо-еколого-економічних систем) з відповідним рівнем екологічної культури суспільства та вираженням її в економічній діяльності.

Різні ракурси вивчення взаємного впливу процесів економічного розвитку та ресурсу, стану навколишнього середовища формують науково-нормативну площину регулювання відповідних процесів. Серед різних напрямів нині актуалізуються ті фокуси економічних досліджень, які описують: збалансованість розвитку природної, антропогенної і соціальної компонент навколишнього середовища; ступінь технологізації навколишнього середовища; допустимість втрати зв'язку людини з природним середовищем; популяризацію екологічних інновацій та інвестицій.

Для України, незважаючи на всі труднощі соціального, економічного, геополітичного характеру, актуальною є науково обґрунтована *модель економічного розвитку* з розумінням значимості формування цілісного ноосферного простору. З реалізацією численних нормативів природоохоронного характеру наша держава так і не змогла реалізувати таку модель економічного розвитку, яка б базувалася на ефективному використанні ресурсного потенціалу, найбільш конкурентними складовими якого є природні ресурси, у тому числі геополітичні і людські. Їх ефективний синергізм у ноосферному просторі дасть змогу не лише стимулювати процеси економічного розвитку країни, але забезпечити його довгостроковість. Поєднання ресурсу навколишнього середовища і людського розуму в єдиному ноосферному просторі на протиположних екстенсивних підходах використання (сировинна модель економіки і дешева робоча сила зі значними міграційними втратами) має здійснюватися з одночасним:

– створенням інвестиційно сприятливих умов для екологічних інновацій, формуванням відповідного ринку;

– створенням технологічних платформ досліджень у сфері природокористування та охорони навколишнього середовища;

– розвитком високотехнологічних секторів енергетики з реальним використанням альтернативних джерел енергії, базованих на ресурсах природи;

– виробництвом екологічно чистих харчових продуктів;

– популяризацією соціальної відповідальності бізнесу та екологічної культури;

– поширенням форм самоорганізації громадян з метою покращення благоустрою, комфорту середовища проживання.

Висновки. Наявність достатніх природних ресурсів не завжди є запорукою ефективного економічного розвитку суспільства. Природні ресурси – це лише одна зі складових навколишнього середовища людини, від якості якого значною мірою залежить рівень формування її трудовітентційних характеристик з наступними можливостями використання в економічній (працересурсній) сфері. Водночас стан навколишнього середовища відображає рівень розвитку суспільства – не лише його економічної складової, але і соціокультурної. Таким чином, навколишнє середовище за своєю значимістю виходить за рамки економічних процесів. Його роль є значно більшою – з формуванням цілісного ноосферного простору людської життєдіяльності. Економіка України має розвиватися з чітким розумінням своїх конкурентних переваг у наявності природного і людського потенціалу. Їх синергізм у ноосферному просторі забезпечить не просто довгострокове економічне зростання,

але значно підвищить ресурсні можливості покращення середовища проживання населення в Україні.

Так само варто розуміти, що, незважаючи на зменшення значимості природної ресурсу як основної компоненти навколишнього середовища для економічного розвитку, саме він є базовим у детермінації всіх прогресивних змін. Його руйнація чи значна трансформація тягне за собою непередбачувані наслідки розвитку людської цивілізації. Тому збереження природної складової навколишнього середовища людини має бути стратегічним пріоритетом розвитку всіх суспільств.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Авдющенко А.С. Фонди охорони навколишнього середовища в системі фінансування природоохоронних заходів Польщі / А.С. Авдющенко // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2014. – № 3. – С. 87-96.
2. Довкілля України за 2014 рік. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – К., 2015. – 223 с.
3. Загорський В.С. Соціально-екологічні фактори сталого розвитку національної економіки / В.С. Загорський, Є.М. Борщук, І.М. Жолобчук // Демократичне врядування. – 2014. – Вип. 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/DeVr_2014_13_16.pdf.
4. Квятковська Л.А. Сталий економічний розвиток як багатофакторний процес / Л.А. Квятковська // Технічний прогрес та ефективність виробництва: збірник наукових трудов «Вестник НТУ «ХПИ». – Х.: НТУ «ХПИ», 2011. – С. 169-176.
5. Кузнецова А.Ф. Ноосфера. Ноосферна (еволюційна) освіта: завдання і принципи їх реалізації / А.Ф. Кузнецова // Духовність особистості. – 2012. – Вип. 5. – С. 139-151.
6. Новый иллюстрированный энциклопедический словарь. – М.: Науч. изд-во «Большая Российская энциклопедия», 1999. – 912 с.
7. Полковниченко С.О. Інвестиційне забезпечення природоохоронної діяльності в Україні / С.О. Полковниченко, Ю.В. Гребенюк, В.М. Яцун // Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління. Серія 1: Економіка. – 2013. – Вип. 2. – С. 22-33.
8. Сонько С.П. Територіальна організація сільського господарства та стійкий розвиток – шлях до нової парадигми / С.П. Сонько // Ринкова трансформація економіки АПК: кол. монографія / За ред. акад. УААН П.Т. Саблука, В.Я. Амбросова, Г.Є. Мазнева. Ч. 4. – Київ: ІАЕ, 2002. – С. 212-216.
9. Что говорят авторитетные футурологи о будущем Земли: Forbes. Украина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.net.ua/lifestyle/1394076-что-govoryat-avtoritetnyefuturologi-o-budushchem-zemli> (12 мая 2015 г.)
10. Шевчук А.В. Економічний розвиток та технологічна сингулярність: концепція взаємозв'язку і суперечності / А.В. Шевчук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. Випуск 10. – Одеса, 2015. – 295 с. – С. 4-9.
11. Шефель С.В. Ноосферная концепция В. Вернадского как условие экологизации правотворчества / С.В. Шефель // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2013. – № 3 (17) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/noosfernaya-kontseptsiya-v-vernadsckogo-kak-uslovie-ekologizatsii-pravotvorchestva>.
12. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Йозеф Шумпетер. – Москва: Изд. «Прогресс», 1982. – 154 с.